

Bojana Modrijančič Reščič, Šolski center Nova Gorica, Elektrotehniška in računalniška šola

ŽENSKÉ IN PRVA SVETOVNA VOJNA

↳ Prispevek govori o tem, kako me je kot profesorico na strokovni šoli razstava v Kobaridu z naslovom *Položaj žensk na predvečer vojne* spodbudila, da sem prebrano neklasično šolsko besedilo *Nepozabljena Brda: veselje in žalost briškega ljudstva* izpostavila pri pouku slovenščine ob obravnavi vojne tematike ter ga ponudila v branje domačinki, Briki. Tako je dogajanje v prvi svetovni vojni izpostavilo tudi Brda oz. briške žene.

Razstava kot iztočnica vojne in vloge ženske v njej

Ob kateri koli vojni najprej pomislimo na vojake, mlade fante, ki so se morali odzvati domoljubnemu klicu. A ker jih je veliko padlo in je vladar potreboval vojakov, so odhajali tudi starejši. Domača ognjišča so dajala toplino le ostarelim, otrokom in ženskam. In tako se je spremenil družinski vsakdanjik. Ženske so začele opravljati moška dela: prevzele so delo na polju, v težki industriji. Tako so postajale samozavestnejše, saj so se osamosvajale ter si počasi priborile tudi volilno pravico. O vsem tem je pripovedovala razstava v Kobaridu z naslovom *Položaj žensk na predvečer vojne*. Pripravila sta jo Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju.

Pomembnost žensk med vojno

Ženske so že pred prvo svetovno vojno postale pomembne na kulturnem in socialnem področju. V habsburški monarhiji so imele pravico do osnovne izobrazbe, niso pa mogle nadaljevati šolanja na srednjih in višjih šolah. Do leta 1918 se niso smele včlaniti v politične organizacije, a so že septembra 1914 zaprosile za preživnine ob imobiliziranih ali padlih moških. Tega leta je tudi naraslo povpraševanje po obutvi, oblačilih, prehranbnih in tobačnih izdelkih; v tovarnah in delavnicah, kjer so jih izdelovali, pa so bile zaposlene ženske. Dobrodelna društva in organizacije (npr. Rdeči križ) so že pred vojno organizirali tečaje za bolniške strežnice na podeželju, saj jih je primanjkovalo tudi ob začetku vojne. Zanimivo je, da so morale biti kandidatke stare od 25 do 35 let, samske, v dobri fizični kondiciji ter moralno čiste. Ob izbruhu prve svetovne vojne so se tudi ženske odzvale na mobilizacijo, tako da so zbirale hrano in oblačila za vojake. Nekatere niso bile naklonjene vojni, saj jih je skrbelo za svojce. Nekatere so postale vojne begunke in so na kmetih delale za skromno plačilo, hrano, bivališče. Tiste, ki so bile v mestih in begunskih taboriščih, pa so pomagale v vojaških sanitetnih ustanovah. Sicer so ženske delovale tudi kot vojne agitatorke, vohunke, protestnice, dobrodelne vojne dame.

Kozanski, Nepozabljena Brda: veselje in žalost briškega ljudstva

Prva svetovna vojna je zaznamovala tudi sedemnajstletno Briko Perino, bogato kozansko hčer veleposestnika. Tudi njen Karlo je bil vpoklican, a sta si pred tem s poljubom prisegla zvestobo. Sicer so v Brdih manjkale moške roke; trgatev se je začela, doma pa so ostali le starejši ter ženske z otroki. Ker ni bilo vinskih trgovcev, je vino zaman čakalo v sodih in »izkupiček za prodano vino je bil za mnoge glavni vir dohodkov« (Kozanski 2002: 17).¹ Marsikatera ženska se ni utegnila niti posloviti od svojega najdražjega, saj so bile poleti ženske in dekleta po svetu. Že spomladi so v alpskih letoviških prodajale južno sadje. Moški so jim ga pošiljali od doma, ko ga je zmanjkalo. Ker je bilo domačega premalo, so hodili v Gorico, kjer so prekupčevali. »Kozanske prekupčevalke si srečal poleti v vseh znamenitih alpskih letoviških stare Avstrije, od *Merana in Bozna prek Innsbrucka, Salzburga, Semmeringa in Graza vse do Celovca ob Vrbskem jezeru.*« (Kozanski 2002: 10)² Ker so v Kozani imeli brzojavni urad, so lahko pošiljale domov denar in naročale novo sadje. Ob koncu maja so se Kozanke tako s koši na glavah odpravile z bohinjsko železnico od doma, konec septembra, ko se je začela trgatev, pa so se vračale. Leta 1914 je po Brdih gnilo sadje – fige in breskve –, grozdje pa je zaman čakalo na trgatev. A ni jih čakalo le grozdje, ženske so ob dnevu mrtvih jokale ob grobovih za vse, ki so šli v vojsko. Ob novem letu 1915 so se boji že razmahnil, pozimi pa so starejši moški in ženske za silo oskrbeli trte, sicer so posedali okrog ognjišč in brali *Edinost* ter govorili o vojni. Karlov 97. polk je bil uničen v Galiciji, on pa je bil na dopustu.

Štiriindvajsetega. maja je Brice skoraj čez noč bodeča žica odrezala od njihove avstrijske države. Govorilo se je o vojni z Italijani. Te govorce so res prinesli Rezijani, ki so v Brdih popravljali dežnike in lonce. Dekletom so prijazno ponujali čokolado in bombone, vojska pa je že praznila vasi. Brici so odhajali drugam, tudi v okolico Neaplja, na Sicilijo in Sardinijo. Tudi Perina je morala s starši za leto dni v okolico Neaplja, kjer se je izučila za šiviljo, postala pomočnica in dobro zaslužila. Sicer so imeli tudi denarno podporo in so živeli udobno. Začela se je tudi bolje oblačiti in paziti na zunanost. Nekaj italijanščine je že znala, saj je pred vojno nosila sadje v Krmin in ga prodajala tudi po drugih vaseh.

Avgusta 1916 se je fronta z Brd preselila na drugo stran Soče, Perina pa se je z družino preselila v Milano, v Rimu pa je molila za svojo ljubezen. Dekle se je v Italiji balo na svojega Karla, čeprav je z očetom obiskala tudi Pompeje in Vezuv. Družina si je želela v rodna Brda. Niso vedeli, da imajo razdejan dom, ki je bil na poti soške fronte. To je videl njen Karlo, ki je najprej postal gorski strelec na Štajerskem, v bitki v Karpatih je bil odlikovan s srebrno medaljo, na soški fronti, ko se je na Krasu skrtil za vreče peska, je napredoval do korporala in kmalu postal oficir. Znašel se je tudi v jarkih na Sveti gori. Spomnil se je, da je nekoč romal v ta sveti kraj s svojo materjo. Čeprav je na Kozano gledal od daleč, se mu je zdelo, da je doma. Ker so se Italijani umaknili do reke Piave, se je Karlo vrnil v Brda. Videl je opuščene hiše, polomljene vozove, poginule konje, puške, strelivo, čelade, vojaško obleko in kupe bodeče žice. Po cestah so ležali italijanski plašči, pelerine in odeje. Domači vinograd je bil zanemarjen, čezenj sta tekla strelski jarek in bodeča

¹ Reya-Kozanski, Oskar (2002): *Nepozabljena Brda: veselje in žalost briškega ljudstva*. Ljubljana: Vitrum, str. 17.

² Reya-Kozanski, Oskar (2002): *Nepozabljena Brda: veselje in žalost briškega ljudstva*. Ljubljana: Vitrum, str. 10.

žica. Sadno drevje je posekano služilo za kole za žično oviro. Po tleh je bilo polno nabojev, čelad, vojaških čutaric, plinskih mask. Ob vrnitvi na fronto je junija 1918 skoraj oslepel zaradi iperita. Tedaj je pomislil na samomor. Molil je zase, za mamo, za Perino pa ne.

Po koncu vojne si je uredil dom, delal je v vinogradu. Družina se je vrnila; »... *matere je sama kost in koža*« (Kozanski 2002: 51).³ Zaljubljenca sta se zopet srečala leta 1919. Skupaj sta odšla na Sveto goro, kakor se je zaobljubila ona, čeprav ni šla v cerkev po kolenih, pač pa je zvesto molila in pokleknila. On ni hotel vstopiti v cerkev, pač pa ji je pokazal, kje je nekoč stal za strojnico in gledal na Kozano. Vedel je, da se bo moral preživljati, zato je vodil skupino ljudi, ki je popravljala ceste. Želel si je obogateti, da bi delal na svojem, želel pa se je tudi izobraževati in napredovati. Rad bi si kupil brajdo. Pridelal je vino, odškodnino za nepremičnine pa je dal svojim ženskam – sestrama in materi –, kupil je kravo, eno pa je najel. Z boni je plačal davke, ki so jih uvedli po obnovitvi. Kozanci so leta 1921 obnovili staro Bralno društvo; fantje so brali v čitalnicah, dekleta so našla knjige v knjižnicah. Karlo je prevzel mesto knjižničarja, s Perino sta tudi pela in igrala. Ponosnega Karla so bolele žalitve bodoče tašče, pa še obnovitvenih del ni bilo več in fant je izgubil dohodke. Ko mu je Perina povedala, da je noseča, ni šel več v gostilno in ne pod lipo. Zavedel se je svojega očetovstva. Čeprav ni imel več denarja, ga je posodil sestri za doto ob poroki. Sanje o boljšem življenju so ga leta 1924 ponesle v Argentino. Župnika je prosil, naj od gospodarja barona odkupi brajdo zanj. Duhovnik je izplačal barona; denar si je izposodil pri denarnem skladu v Gorici. Postajal je skop, nesentimentalen. V tujini je zidal in tako prihranil denar. Znal je nekaj italijanščine, ko je zidaril z italijanskimi in furlanskimi zidarji, v vojni se je naučil nemško. Denar je pošiljal družini, Perina pa je šivala in tako je lahko izplačala delavce dninarje v vinogradu ter varuško, ki ji je varovala otroka. Perina je kmalu rodila deklico; poleti 1929 se je Karlo iz Argentine vrnil v Brda. Star je bil šestintrideset let, govoril je tišje, uglajeno, imel je zlat zob in bil je ožgan od sonca. Perina ga je spoznala le po modrih očeh, otroka sta se ga bala, vendar sta ju odtajali igrači: ladjica in punčka Španka. Tudi Perina se je postarala, vendar je imela polno in prožno telo in tudi njen glas je ostal nespremenjen. Ob moževi vrnitvi je tretjič zanosila, čeprav se je pri luči »sramovala sleči se pred Karlom« (Kozanski 2002: 129).⁴ Karlo je ob pomoči svoje soproge kmalu zgradil hišo, gospodarsko poslopje, hlev in skedenj. Dodal je kurnik in svinjak, posestvo pa je obdajalo sadno drevje in vinograd. In ko je Perina rodila tretjega otroka, sina, je bila to zaokrožena celota posestnika, ki je delal drugim, a je postal mali baron. Čeprav si je želel boljše življenje za svoje otroke, ga je begala druga svetovna vojna – njegov prvorojenec Ivo je bil star že osemnajst let in tako ga je klicala domovina.

Vojna je zaznamovala oba spola

Vojna je v vaški kroniki oz. večerni povesti zaznamovala oba spola, kar se je pokazalo tudi po moriji, po letih obnove in ob gospodarski krizi. Možje so bili glava družine, ženske so bile vedno odvisne od njih. Prva svetovna vojna jih je izpostavila, saj so morale prevzeti odgovornost na svoja ramena. Same so morale skrbeti za družinsko ognjišče, za otroke, če so jih imele, in za

³ Reya-Kozanski, Oskar (2002): *Nepozabljena Brda: veselje in žalost briškega ljudstva*. Ljubljana: Vitrum, str. 51.

⁴ Reya-Kozanski, Oskar (2002): *Nepozabljena Brda: veselje in žalost briškega ljudstva*. Ljubljana: Vitrum. Str. 129.

ostarele starše. Tudi izseliti so se morale, vendar so postale svetovljanke in se tako zavedele same sebe. Možje so imeli v tujini – najprej na fronti – v njih moralno oporo, da jih nekdo čaka doma. Ko je mož odšel s trebuhom za kruhom v tujino, je sicer zapustil družino, vendar je vedel, da ga ta še kako potrebuje; potrebovala pa je tudi vir preživetja, torej tisto, kar je poslal domov. Mati je takrat skrbela za nedorasle otroke, ki so se očeta ob vrnitvi sicer bali, vendar so se dali z igráčami kmalu potolažiti. Ženska je družino obdržala skupaj, saj se ni odrekla možu, ki je bil še vedno glava družine; dopolnjevala ga je s svojim delom in izobrazbo.

Dekleta so bila v dvajsetem stoletju še vedno odvisna od staršev, dokler so še živela pri njih. Perina pa je že znala misliti s svojo glavo. Njena mati je bila sicer stroga ženska in jo je že skoraj dvajsetletno še vedno oklofutala, če je prišla domov pozno oz. po drugi avemariji. Tudi vpiti je znala: »*Salamenska mula, drugega ne znaš, kot se goniti po vasi gor in dol.*« (Kozanski 2002: 28)⁵ Bodočega zeta Karla ni marala, ker je bil le kolon in ne bogat posestnik, kakršni so bili sami. Nekoč mu je oponesla, da je sestradana beraška bravura oz. predrznež. Rada je spletkarila in si tako tudi našla moža, ker je bila lačna bogastva. Dekle materialno stanje bodočega ženina ni zanimalo, posvetila se je njuni ljubezni, ki jo je znala negovati in jo tudi obdržati. Ko je bil v Argentini, sta si pisala ljubezenska pisma, ko pa ga je ob vrnitvi pričakala v Trstu, jo je skrbelo, kaj bo oblekla, kako se bo napravila. Že med vojno sta skupaj s prijateljico, Karlovo sestro Juštino, sestavljali pisma za ljubega moškega: kdo je umrl, kdo se je rodil, kdo oženil, kdo poje pod lipo, ko ni fantov doma: »*V očetovem imenu pa je Juština poročala o delu v vinogradu, da mu ni treba preveč skrbeti, da bo počasi najnujnejše že sam opravil in na koncu, da so vsi zdravi in naj pride kmalu domov, če more.*« (Kozanski 2002: 29)⁶ V tem se je kazala sicer preprostost slovenskega podeželja, a tudi izobraženost žensk, ki so med prvo svetovno vojno znale brati in pisati. Tudi po vojni so znale poprijeti za delo. Ne samo, da so skrbele za dom, tolkle so tudi kamenje za nasipanje, medtem ko so moški čistili odtočne jarke, mašili razrite struge, nasipali prod in podzidavali škarpe. Ko je bilo finančno stanje doma zelo skromno, so tudi one odšle v Argentino, kjer so postale služkinje, medtem ko so moški delali pri naftnih vrelcih. Postale so tudi služkinje v Milanu, Rimu, Neaplju in Palermu. Tako so se tudi izobraževale, postajale so samostojne. Nekatere so v tujini kot begunke izgubile svojega moža, kar jih je zelo prizadelo. To se je zgodilo Karlovi materi, ki je bila ob vrnitvi v domovino kot kost in koža. Bila je skromna tudi pri hrani: kos polente z radičem, kava, kislo mleko. »Najraje je hodila v cerkev molit za svojega nesrečnega rajnega, ki je ostal v Italiji.« (Kozanski 2002: 76)⁷ Bogaboječe in ostarele ter razočarane ženske so bile tako odvisne od mladih, ki so prevzele položaj pri ognjišču. Te pa so morale biti same ob zelo pomembnem dogodku – rojstvu otroka, saj je moral mož zapustiti prizorišče. Oba sta skrbela za otroka, čeprav je oče določil svojega naslednika; Karlo bo poskrbel za drugega sina, da se bo izučil obrti, hči pa bo potrebovala doto, torej pri njej izobrazba ne bo potrebna. Tudi v delu *Nepozabljena Brda* se kaže v času fašizma vpliv italijanskih šol in vsiljeni tuji jezik pri otrocih, čeprav so doma govorili sladko briško slovensko govorico, ki naj ne bi nikdar izumrla.

⁵ Reya-Kozanski, Oskar (2002): *Nepozabljena Brda: veselje in žalost briškega ljudstva*. Ljubljana: Vitrum, str. 28.

⁶ Reya-Kozanski, Oskar (2002): *Nepozabljena Brda: veselje in žalost briškega ljudstva*. Ljubljana: Vitrum, str. 29.

⁷ Reya-Kozanski, Oskar (2002): *Nepozabljena Brda: veselje in žalost briškega ljudstva*. Ljubljana: Vitrum, str. 76.

Prva svetovna vojna tudi v šolskih klopeh

Nepozabljena Brda avtorja Kozanskega smo izpostavili tudi pri pouku slovenščine na strokovni šoli, smer tehnik računalništva; tako so dijaki hkrati medpredmetno dodali tudi zgodovinsko snov o tej moriji. Kot profesorica slovenščine sem želela, da šolsko obravnavo klasičnega besedila dopolnim z besedilom avtorja, ki ga ni v učnem načrtu, o preteklosti pa neposredno pripoveduje. Kaže na to, kaj se je dogajalo v zaledju in ne pozabi zgodovinskih podatkov. Tako dopolni npr. Cankarjevi črtici o teh dneh: *Gospod stotnik* in *Kostanj posebne sorte* iz zbirke *Podobe iz sanj*. Delo Kozanskega je prebrala dijakinja četrtega letnika smeri tehnik računalništva, saj je tudi sama doma v Goriških Brdih oz. le nekoliko oddaljena od Kozane, prizorišča literarnega in dokumentarnega dogajanja. Ker je bila v delu opazna vloga obeh spolov, smo pri pouku slovenščine skušali izpostaviti ženske med prvo svetovno vojno in po njej. To pa zato, ker so vedno izpostavljeni borci, ki so morali zapustiti svoje delo, domače ter se podati v neznano, na tuja bojišča za tujo državo. Ženske so ostajale doma brez prihodkov, z lačnimi usti, z negotovostjo. Kot je razvidno že iz večerne povesti, so odigrale pomembno vlogo, na kar kaže tudi naslovna junakinja Perina. Dijakinja je šla še dlje – dogajanje iz preteklosti je prenesla v sedanji čas. Povzela je, da je Bric pač Bric, zato gre lahko po svetu, vendar se bo vedno vrnil domov, ker preveč ljubi svojo zemljo, vinograde in sadje. Izpostavila je svojo staro mamo, kleno žensko, ki se še na stara leta ne ustraši dela v vinogradu in vozi traktor. Tudi v mladosti je poprijela za moška dela in tako nadomeščala svojega moža. Ob tem je dijakinja priznala, da tudi sama ljubi briško zemljo in delo na njej. Ni ji tuje, ko mora zgodaj vstati in pomagati domačim. Rada hodi v vinograd in sadovnjak. Vse to je bilo domače tudi briškim ženam v delu Kozanskega *Nepozabljena Brda*. Ko so bili njihovi možki na fronti ali po svetu, so se morale same spoprijeti s svetom, ki je nekoč pripadal močnejšemu spolu. Dokazale so, da so pomembne tudi njihove pridne roke, ljubezen in volja, da postanejo svetovljanke.

POVZETEK

V prispevku sem izpostavila žensko med prvo svetovno vojno in po njej, njeno vlogo žene, matere, izobraženke. Obravnavo klasičnih Cankarjevih črtic o teh dneh sem nadgradila z neklasičnim besedilom primorskega avtorja, ki sem ga ponudila v branje dijakinji Briki. Usmerila sem jo k ženski tedanjega časa, ona pa je to obogatila s pripovedjo o briški ženski v današnjem času.

Viri in literatura

- Katalog znanja, Slovenščina, Srednje strokovno izobraževanje, 2010.
- Reya-Kozanski, Oskar (2002): *Nepozabljena Brda: veselje in žalost briškega ljudstva*. Ljubljana: Vitrum.